

Прояв гендерних відмінностей у структурі КРЕАТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Vasylykevych Y.Z. A display of gender differences in the structure of creativity of schoolchildren / Y.Z. Vasylykevych // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 30. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 100–109.

Я.З. Василькевич. Прояв статевих відмінностей у структурі креативності школярів. У статті подано теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей гендерних відмінностей у структурі креативності особистості. Зазначено, що проблема статевих відмінностей творчого потенціалу особистості не має однозначного вирішення. У дослідженнях творчості за критерієм статі акцент робиться швидше на статевих відмінностях, аніж на статевої подібності. Виділено два підходи в дослідженнях креативності у зв'язку зі статтю: орієнтації на статевої відмінності та на статевої подібності. При прямих порівняннях показників творчості у жінок і чоловіків виявляється переважно статевої подібності. Статевої відмінності виявляються за критерієм характеру взаємозв'язків змінних у жінок і чоловіків окремо. Підкреслено, що дані про статевої відмінності слід розглядати радше як свідчення на користь статевої подібності, оскільки відмінності між статями виражені незначною мірою, хоча наводяться дані на користь статистичної значущості таких відмінностей.

Емпіричне вивчення особливостей статевих відмінностей у структурі креативності школярів здійснено з використанням тесту Е. Торренса (вербальна та невербальна батареї). Зроблено висновок, що моделі обдарованості хлопчиків і дівчаток співпадають, проте всі показники структурних профілів вербальної та образної креативності у дівчаток вищі: у них краще розвинена вербальна креативність і значно вищі показники «Розробленості», «Назви», «Опору замикання» образної креативності. Дослідження довело, що дівчатка краще здатні розвивати ідеї, доповнювати їх великою кількістю деталей. У дівчат краще розвинута здатність до трансформації образної інформації в словесну форму, вони дають більш абстрактні назви до виконаних малюнків. Дівчата більше здатні не дотримуватися стереотипів і тривалий час «залишатися відкритими» для різноманітної інформації, яка надходить при вирішенні проблем.

Ключові слова: вербальна та невербальна креативність, структурний профіль креативності, стать, гендер, міжстатевої відмінності та подібності.

Я.З. Василькевич. Проявление половых различий в структуре креативности школьников. В статье представлено теоретическое обоснование и эмпирическое исследование особенностей гендерных различий в структуре креативности. Отмечено, что проблема половых различий творческого потенциала личности не имеет однозначного решения, в исследованиях творчества по критерию пола акцент делается скорее на половых различиях, чем на половом сходстве. Выделены два подхода в исследованиях креативности в связи с полом: ориентации на половые различия и на половое сходство. При прямых сравнениях показателей творчества у женщин и мужчин проявляется преимущественно половое сходство. Половые различия проявляются по критерию характера взаимосвязей переменных у женщин и мужчин отдельно. Подчеркнуто, что данные о половых различиях следует рассматривать скорее как свидетельство в пользу полового сходства, поскольку различия между полами выражены незначительно, хотя приводятся данные в пользу статистической значимости таких различий. Эмпирическое изучение особенностей половых различий в структуре креативности школьников осуществлено с использованием теста Е. Торренса (вербальная и невербальная батареи). Сделан вывод, что модели одаренности мальчиков и девочек совпадают, однако все показатели структурных профилей вербальной и образной креативности у девочек выше: у них лучше развита вербальная креативность и значительно более высокие показатели «Разработанности», «Названия», «Сопротивления замыканию» образной креативности. Исследование показало, что девочки лучше способны развивать идеи, дополнять их большим количеством деталей. У девочек лучше развита способность к трансформации образной информации в словесную форму, они дают более абстрактные названия к выполненным рисункам. Девочки больше способны не придерживаться стереотипов и долгое время «оставаться открытыми» для разнообразной информации, поступающей при решении проблем.

Ключевые слова: вербальная и невербальная креативность, структурный профиль креативности, пол, гендер, межполовые различия и сходство.

Постановка проблеми. Гендерні дослідження, які дозволяють відкривати закономірності, обумовлені статтю, в різних аспектах і напрямках, є сьогодні актуальною та перспективною проблемою. У дослідженнях творчості у зв'язку зі статтю виявляються наступні тенденції: більше переважання орієнтації на статеві відмінності, ніж на подібність чоловіків і жінок; перенесення даних із суміжних сфер (інтелект, обдарованість, геніальність) на творчість швидше, ніж врахування статевої особливості власне творчості; домінування досліджень творчості в зв'язку зі статтю скоріше за критерієм кількісних відмінностей, ніж орієнтація на структурний підхід [8, с. 127].

У дослідженнях креативності за критерієм статі акцент робиться також швидше на статевих відмінностях, аніж на статевої подібності. Результати про відсутність статевих відмінностей у сфері творчості детально не аналізуються та не розглядаються як свідчення на користь статевої подібності. Також у цих дослідженнях переважають статеві порівняння за величиною вираженості відмінностей.

Проблема статевих відмінностей творчого потенціалу особистості не має однозначного вирішення. Думки дослідників щодо статевих відмінностей в креативності також розходяться: одні заперечують відмінності між особами чоловічої та жіночої статі за креативністю, інші виявляють перевагу осіб різної статі за різними параметрами креативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях творчості за критерієм статі умовно виділяють дві традиції: 1) прямі порівняння креативності у жінок і чоловіків; 2) вклади статі у креативність з позицій структурного підходу [8, с. 135]. Статеві порівняння за креативністю призводять до суперечливих результатів. В. М. Дружинін, Т. В. Виноградова, В. В. Семенов, І. В. Грошев, А. В. Челнокова та інші заперечують відмінності між особами жіночої та чоловічої статі за креативністю. Г. Айзенк і Л. Кемін, Т. А. Баришева, В. Д. Єремеева і Т. П. Хризман, О. М. Разумнікова, Н. Б. Шумакова та інші виявили міжстатеві відмінності за різними параметрами креативності. Так, у дослідженнях А. В. Челнокової [9] за тестом Гілфорда «Незвичайне використання предмета» не виявлено відмінностей між дівчатами і хлопцями за креативністю. О. М. Разумнікова та О. С. Шемеліна [7] також не виявили зв'язку між статтю та креативністю на студентській вибірці за невербальним тестом «Круги» Торренса. У іншому дослідженні О. М. Разумнікової [6] за тестами Торренса та Медніка жінки і чоловіки не відрізнялись за рівнем креативності. Проте були встановлені достовірні статеві відмінності (на користь чоловіків) за показниками оригінальності та кількості зображень у тесті «Круги». Л. М. Петрова виявила статеві відмінності за гнучкістю та оригінальністю у дітей 9–10 років і 13–14 років. За даними Н. В. Купріянової, відмінності між хлопчиками і дівчатками знайдено за вербальною та образною продуктивністю [3, с. 209–213].

Мета написання статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особливостей гендерних відмінностей у структурі креативності школярів.

Виклад основного матеріалу. Введення поняття «гендер» у психології мало на меті доповнити біологічний підхід до «статі» та підкреслити значення культури і суспільства [4]. При вивченні інтелекту та креативності відмінності між поняттями «гендер» і «стать» істотно зближуються, оскільки особливості і інтелекту, і креативності в одних аспектах можуть бути обумовлені культурно, в інших – біологічно.

У дослідженнях статі переважає орієнтація на встановлення відмінностей між представниками жіночої та чоловічої статі. Отримано дані про деякі відмінності в пізнавальних здібностях жінок і чоловіків, які можуть мати як біологічні детермінанти, так і бути обумовленими засвоєнням статевих ролей. Надійними виявилися дані про статеві відмінності в сфері математичних досягнень і вербальних здібностей [12]. Проблема статевих відмінностей креативності особистості не має однозначного вирішення: дослідження як виявляють перевагу осіб різної статі за різними параметрами креативності, так і заперечують такі відмінності.

За деякими дослідженнями вираженість креативності чоловіків і жінок визначається видом креативності: в осіб жіночої статі переважає вербальна креативність, а в осіб чоловічої – образна креативність (Т. В. Виноградова, В. В. Семенов, О. М. Разумникова). У дослідженнях О. М. Разумникової «встановлено домінування чоловіків при експериментальному визначенні образної креативності, яке може нівелюватися при зміщенні соціальних ролей: виборі жінками більш «чоловічих» професій, причому необхідною умовою такого зникнення статевих відмінностей в образній креативності є достатній рівень розвитку інтелектуальних здібностей у жінок [5, с. 124].»

У дослідженнях Т. О. Баришевої [1] виявлено суттєві міжстатеві відмінності за окремими емоційними, естетичними та інтелектуальними параметрами креативності. Жінки домінують за емоційними та естетичними характеристиками, чоловіки мають перевагу за інтелектуальними параметрами креативності. Проте дослідження дітей молодшого шкільного віку виявили, на відміну від дорослих, домінування дівчаток за більшістю креативних характеристик при виконанні вербальних тестів Торренса та тесту Джонсона. Хлопчики частіше демонструють стабільність у прояві оригінальності, розробленості та гнучкості в графічних тестах (образна, візуальна креативність). Рівневий аналіз емпіричних даних у дорослих дозволив Т. О. Баришевій констатувати на рівні тенденції своєрідність структурної організації креативності у жінок і чоловіків. У її дослідженні гендерні

відмінності, як у загальній структурі, так і в окремих параметрах креативності є статистично достовірними. «Профіль» креативності має специфічні жіночі і чоловічі характеристики, що дозволяє виділити стать в якості одного з факторів креативності.

Статеві порівняння ступеня вираженості креативності в різних вікових діапазонах дають суперечливі результати в усіх психометричних дослідженнях. Цю особливість досліджень креативності у зв'язку зі статтю підкреслював Дж. Баєр [8, с. 136]. Він зазначає, що за рівнем креативності серед дошкільників дівчатка дещо частіше випереджають хлопчиків, проте ці дані не дозволяють робити чіткі висновки про напрямок статевих відмінностей. Те саме спостерігається як серед підлітків і старшокласників, так і серед дорослих. Не виявлено статевих відмінностей у певному напрямку в дослідженнях з різними критеріями оцінки креативності. Порівняння за статтю здійснювалися за продуктами діяльності, за самооцінками та оцінками добре обізнаних людей. У цілому, у сфері креативності проявляється швидше статева подібність, аніж чіткі статеві відмінності.

Структурний підхід розглядає проблему вкладів статі в креативність більш комплексно та багатопланово. На своєрідність статі в креативності можуть впливати мотиви. Ще Т. М. Амабайл [10], проголосивши «принцип інтринсивної мотивації креативності», вважала, що інтринсивні мотиви сприяють, а екстринсивні мотиви (нагорода, оцінка), навпаки, підривають креативність. Проте пізніше ця позиція стала дещо лояльнішою. Інформативний і конструктивний зворотний зв'язок та оцінка можуть позитивно вплинути на креативність, особливо якщо вихідний рівень інтринсивних мотивів є високим. Ці положення підтверджені емпірично. Проте питання про механізми вкладів внутрішніх і зовнішніх джерел мотивів залишається невизначеним.

Дж. Баєр [11] виділив три групи теорій, предметом яких є стать і креативність: біологічні, розвитку та соціокультурні теорії. Біологічні теорії роблять акцент на генетичному походженні статевих відмінностей у творчості. У теоріях розвитку звертають увагу на роль онтогенезу: в одних стадіях розвитку статеві відмінності посилюються, в інших, навпаки, – згладжуються. Соціокультурні теорії пояснюють вклади гендера в творчість цінностями культури та соціальними ролями, котрі призводять до диференціації жінок і чоловіків у сфері креативності. Л. Я. Дорфман [8] виділяє ще одну групу теорій: у них психологічні та фізіологічні фактори статі в творчості розглядаються не окремо, а спільно (теорії креативності Г. Дж. Айзенка, О. М. Ра-

зумникової, В. С. Мерліна). Подальшої розробки зазнають мета-індивідуальна та полімодальна моделі креативності Л. Я. Дорфмана [2], головною проблемою яких є детермінація креативності властивостями індивідуальності.

Отже, щодо статевих відмінностей в креативності думки дослідників розходяться. Одні заперечують відмінності між особами чоловічої та жіночої статі за креативністю, інші виявляють перевагу осіб різної статі за різними параметрами креативності.

Метою нашого дослідження було вивчення статевих відмінностей прояву творчого потенціалу школярів. Для діагностики використовувався тест Е. Торренса (вербальна та невербальна батареї), який є найбільш валідним і надійним стандартизованим інструментом, що дозволяє виміряти всі основні характеристики креативного мислення та оцінити творчий потенціал особистості. У дослідженні взяли участь учні 7–8, 11–12, 15–16 років. Вибірка складала 55 осіб (30 хлопців, 25 дівчат).

Аналіз гендерних особливостей творчого потенціалу школярів не виявив різної «моделі обдарованості» дівчаток і хлопчиків. Особливостями структурних профілів вербальної та образної креативності школярів різної статі є більша вираженість усіх показників у дівчат.

Усі показники вербальної креативності у дівчат децю вищі, ніж у хлопчиків (табл. 1). Проте наведені відмінності не значущі, їх можна інтерпретувати лише як певну статистичну тенденцію ($p \leq 0,1$).

Таблиця 1

Гендерні відмінності вербальної креативності

Стать	Показники вербальної креативності		
	Продуктивність	Гнучкість	Оригінальність
Чоловіча	38	42	40
Жіноча	40	44	43

Усі показники вербальної креативності знаходяться в межах норми, крім «Продуктивності» у хлопців (вона децю нижча). У дівчаток децю вищі вербальні здібності, більший словниковий запас. Вони здатні продукувати більшу кількість осмислених ідей, давати незвичні, унікальні відповіді, детально їх розробляти.

Аналіз структурних профілів вербальної креативності показав, що і у хлопців, і в дівчат найбільше значення має показник «Гнучкості», найменше – «Продуктивності».

Аналіз структурних профілів образної креативності виявив статистично значущі відмінності в рівнях прояву таких показників образної креативності як «Розробленість», «Назва» та «Опір замиканню» ($p \leq 0,05$) (табл. 2). Тобто дівчатка відрізняються вираженою схильністю до детальної розробки ідей. Вони легко виражають сутність зображення через назву та проявляють високу толерантність до невизначених ситуацій, що дозволяє їм відмовлятися від стандартних рішень і висувати більш оригінальні ідеї.

Таблиця 2

Гендерні відмінності образної креативності

Стать	Показники образної креативності				
	Продуктивність	Оригінальність	Розробленість	Назва	Опір замиканню
Чоловіча	53	47	49*	41*	51*
Жіноча	54	48	56*	47*	56*

Примітка: * $p < 0,05$

Усі показники образної креативності як у хлопців, так і у дівчат знаходяться в межах норми. Але значення таких властивостей як «Розробленість», «Назва» та «Опір замиканню» у дівчат істотно вищі. Звертає на себе увагу наявність статистично значущих розбіжностей у рівні прояву даних показників образної креативності ($p < 0,05$). Творчий процес передбачає розуміння суті проблеми, того, що в дійсності є суттєвим. У дівчат краще розвинута здатність до трансформації образної інформації в словесну форму, вони дають більш абстрактні назви до виконаних малюнків. Дівчата більше здатні не дотримуватися стереотипів і тривалий час «залишатися відкритими» для різноманітної інформації, яка надходить при вирішенні проблем.

Висновки. У дослідженнях креативності у зв'язку зі статтю виділяються дві традиції: орієнтації на статеві відмінності та на статево подібність. При прямих порівняннях показників творчості у жінок і чоловіків виявляється переважно статева подібність. Статеві відмінності виявляються за критерієм характеру взаємозв'язків змінних у жінок і чоловіків окремо. Дані про статеві відмінності слід розглядати радше як свідчення на користь статевої подібності, оскільки відмінності між статями виражені незначною мірою, хоча наводяться дані на користь статистичної значущості таких відмінностей.

Наше дослідження довело, що моделі обдарованості хлопчиків і дівчаток співпадають, проте всі показники структурних профілів вербальної та образної креативності у дівчаток вищі.

Рівневий аналіз емпіричних даних у школярів дозволив констатувати переважання у дівчат вербальної креативності на рівні статистичної тенденції та значущого переважання показників «Розробленості», «Назви» і «Опору замикання» образної креативності. Тобто, дівчата мають більший словниковий запас, тому пропонують велику кількість ідей щодо назви, подальшого розвитку сюжету, оригінального використання звичайних предметів. Вони краще здатні розвивати ці ідеї, доповнювати їх великою кількістю деталей, довше «залишаються відкритими» для різноманітної інформації. Хлопчики теж пропонують велику кількість оригінальних ідей, але не в змозі їх краще та детальніше розробити, доопрацювати.

Перспективним напрямком дослідження проблеми гендерних особливостей креативності є статеві порівняння ступеня вираженості креативності в різних вікових діапазонах.

Список використаних джерел

1. Барышева Т. А. Психологическая структура и развитие креативности у взрослых : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.13 / Тамара Александровна Барышева. – СПб., 2005. – 360 с.
2. Дорфман Л. Я. Метаиндивидуальная и полимодальная модели креативности // Информация, время, творчество / под ред. В. М. Петрова, А. В. Харуто. – М. : Государственный институт искусствознания. Московская государственная консерватория им. П. И. Чайковского, 2007. – С. 73–79.
3. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одарённости. – СПб. : Питер, 2009. – 448 с. – (Серия «Мастера психологии»).
4. Кон И. С. Пол и гендер. Заметки о терминах / И. С. Кон // Андрология и генитальная хирургия. – 2004. – № 1–2. – С. 31–35.
5. Разумникова О. М. Пол и профессиональная направленность студентов как факторы креативности / О. М. Разумникова // Вопросы психологии. – 2002. – № 1. – С. 111–125.
6. Разумникова О. М. Проявление половых различий в творческой деятельности / О. М. Разумникова // Вопросы психологии. – 2006. – № 1. – С. 105–112.
7. Разумникова О. М. Личностные и когнитивные свойства при экспериментальном определении уровня креативности / О. М. Разумникова, О. С. Шемелина // Вопросы психологии. – 1999. – № 5. – С. 130–139.

8. Творчество: от биологических оснований к социальным и культурным феноменам / под ред. Д. В. Ушакова. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. – 736 с. (Научные школы ИП РАН).
9. Челнокова А. В. Личностно-мотивационные факторы и пол как детерминанты креативности : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общ. психология, психология личности, история психологии» / А. В. Челнокова; [Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького]. – Екатеринбург, 2009. – 20 с.
10. Amabile T. M. Creativity in context: update to the social psychology of creativity. Boulder, CO: Westview Press, 1996.
11. Baer J. Gender differences // Encyclopedia of creativity / M. A. Runco, S. R. Pritzker (Eds). – San Diego et al.: Academic Press, 1999. Vol. 1. P. 753–758.
12. Hyde J. Sh. The gender similarities hypothesis // American Psychologist. – 2005. – № 60. – P. 581–592.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Barysheva T. A. Psihologicheskaja struktura i razvitie kreativnosti u vzroslyh : dis. ... doktora psihol. nauk : 19.00.13 / Tamara Aleksandrovna Barysheva. – SPb., 2005. – 360 s.
2. Dorfman L. Ja. Metaindividual'naja i polimodal'naja modeli kreativnosti // Informacija, vremja, tvorcestvo / pod red. V. M. Petrova, A. V. Haruto. – M. : Gosudarstvennyj institut iskusstvoznanija. Moskovskaja gosudarstvennaja konservatorija im. P. I. Chajkovskogo, 2007. – S. 73–79.
3. Il'in E. P. Psihologija tvorcestva, kreativnosti, odarennosti. – SPb. : Piter, 2009. – 448 s. – (Serija «Mastera psihologii»).
4. Kon I. S. Pol i gender. Zametki o terminah // Andrologija i genital'naja hirurgija. – 2004. – № 1–2. – S. 31–35.
5. Razumnikova O. M. Pol i professional'naja napravlenost' studentov kak faktory kreativnosti / O. M. Razumnikova // Voprosy psihologii. – 2002. – № 1. – S. 111–125.
6. Razumnikova O. M. Projavlenie polovyh razlichij v tvorcheskoj dejatel'nosti / O. M. Razumnikova // Voprosy psihologii. – 2006. – № 1. – S. 105–112.
7. Razumnikova O. M. Lichnostnye i kognitivnye svojstva pri jeksperimental'nom opredelenii urovnja kreativnosti / O. M. Razumnikova, O. S. Shemelina // Voprosy psihologii. – 1999. – № 5. – S. 130–139.

8. Tvorchestvo: ot biologicheskikh osnovanij k social'nyim i kul'turnym fenomenam / pod red. D. V. Ushakova. – M. : Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2011. – 736 s. (Nauchnye shkoly IP RAN).
9. Chelnokova A. V. Lichnostno-motivacionnye faktory i pol kak determinanty kreativnosti : avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. psihol. nauk : spec. 19.00.01 «Obshh. psihologija, psihologija lichnosti, istorija psihologii» / A. V. Chelnokova; [Ural. gos. un-t im. A. M. Gor'kogo]. – Ekaterinburg, 2009. – 20 s.

Y.Z. Vasylykevych. A display of gender differences in the structure of creativity of schoolchildren. In the article a theoretical substantiation and empiric research of features of gender differences is given in the structure of creativity of personality. It is noted that the problem of sexual differences of creative potential of personality does not have a synonymous decision, in researches on creativity by the criteria of sex an accent is put on sexual differences rather than on sexual similarity. Two approaches in researches of creativity in connection with the sex are distinguished: orientations on sexual differences and on sexual similarity. Comparing the indexes of creativity of women and men mainly sexual similarity appears. Sexual differences appear by the criterion of character of interrelations of variables for women and men separately. It is emphasized, that one should examine information about sexual differences rather than as a certificate of sexual similarity, as differences between sexes are expressed an insignificant measure, although cited data in behalf of statistical meaningfulness of such differences is presented. The empiric study of features of sexual differences in the structure of schoolchildren's creativity is realized using the test of E. Torrens (verbal and nonverbal batteries). It is concluded, that the models of gifted boys and girls are matched, however the indexes of structural types of verbal and figured creativity of girls are higher: girls have better developed verbal creativity and considerably higher indexes of «Elaboration», «Name», «Resistance of fastening» of figured creativity. The research proved that girls are better able to develop ideas, complement them with plenty of details. The girls have better developed capacity to figured information transformation in a verbal form, they give more abstract names to the pictures. Girls are not able to keep the stereotypes and «to stay opened» for various information for a long time.

Key words: verbal and nonverbal creativity, structural type of creativity, sex, gender, intersexual differences and similarity.

Received July 08, 2015

Revised August 18, 2015

Accepted September 20, 2015